

Митрополит Діонісій (Валединський) і питання автокефального статусу Польської Православної Церкви у документах Ради у справах РПЦ

Елла Бистрицька

Вивчення державно-церковних відносин у добу СРСР є актуальним завданням сучасної української історичної науки та її релігієзнавчого сегменту. У роки незалежності України науковці опрацювали значний масив архівних документів, які дозволили повернути з небуття невідомі сторінки й постаті минулого, з'ясувати місце, вплив і значення досліджуваних подій в загальноукраїнських і світових історичних процесах.

Окремим предметом вивчення є боротьба радянського режиму з лідерами опозиційних йому рухів або інституцій. Серед церковних діячів помітне місце належить митрополиту Варшавському Діонісію (Валединському), який очолив Православну Церкву в Польщі (ППЦ) у 1923 р. Боротьба за проголошення автокефалії ППЦ мала своїм трагічним наслідком вбивство митрополита Георгія (Ярошевського), проте отримала підтримку з боку новообраного митрополита Діонісія. У 1924 р. ППЦ здобула автокефалію, що було підтверджено «Патріаршим і Синодально-Канонічним Томосом Вселенської Царгородської Патріархії від 13 листопада 1924 р. про визнання Православної Церкви в Польщі Церквою Автокефальною». Вперше офіційно Константинопольський патріарх засудив акт передачі в 1686 р. Київської митрополії Московському патріархату (МП), визнавши його неканонічним.

Радянський погляд на діяльність митрополита Діонісія в період Другої світової війни

Поворотним моментом в історії Польської Православної Церкви (ППЦ)¹ став початок Другої світової війни, коли, згідно з секретними

¹ У науковій літературі зустрічається декілька назв цієї інституції: до 1938 р. назва Православна Церква в Польщі (ПЦП) фігурує у польських урядових документах та церковних, зокрема Томосі Константинопольського патріарха від 1924 р.; польськими

протоколами Пакту Молотова – Ріббентропа (1939 р.), СРСР зайняв Західну Україну і Західну Білорусію. 1500 парафій ППЦ, 8 єпископів з 13 опинилися на території Радянського Союзу². У зв'язку з цим митрополит Діонісій письмово відмовився від їхнього управління й парафії відійшли до складу Московського патріархату.

У перший день війни митрополит Діонісій звернувся до віруючих з закликом стати на захист вітчизни, посилаючись на історичні приклади служіння «відважних синів Речі Посполитої». Заявлена митрополитом позиція стала причиною складних стосунків з генерал-губернатором Франком, а відтак сприяла активізації промосковської частини духовенства і віруючих, які вимагали усунення митрополита Діонісія та ліквідації автокефалії ППЦ. Під тиском цих сил митрополит Діонісій звернувся до архієпископа Берлінського Серафима (Ляде)³ з проханням очолити Варшавську і Холмську єпархії⁴.

За свідченням сучасників, управління архієпископом Серафимом Варшавсько-Холмською єпархією більшою мірою мало характер тимчасового адміністрування. Офіційного скасування Томосу 1924 р. не відбулося і згідно з церковними канонами митрополит Діонісій вважався очільником Церкви, а його ім'я виголошували під час усіх богослужінь.

На протигагу проросійським силам, у ППЦ активізувала свою діяльність «Церковна Рада», очолювана протоієреєм Іоаном (Левчуком) й підтримувана українцями Холмщини. «Церковна Рада» наполягала на збереженні автокефалії ППЦ під керівництвом митрополита Діонісія або І. Огієнка, за умови його висвячення в сан митрополита. Підтримувався також варіант приєднання Варшавсько-Холмської єпархії до Берлінської єпархії на правах автономної оди-

урядовими документами 1938 р. буда закріплена назва «Польська Автокефальна Православна Церква» (ПАПЦ); у радянських документах і документах Російської православної церкви досліджуваного періоду використовувалась назва «Польська православна церква» й аббревіатура «ППЦ». Авторка вважає правомірним у викладі подій після 1938 р. вживати назву Православна Церква у Польщі (ПЦП), оскільки джерельну основу статті становлять переважно радянські архіви.

² Государственный архив Российской Федерации (далі – ГА РФ) . – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 17. – Л. 50.

³ Очолювана архієпископом Серафимом Православна Церква в Німеччині перебувала у юрисдикційному підпорядкуванні Архієрейського синоду РПЦ (т. зв. Карловацька Церква).

⁴ Цит. за: Свитиц А. К. Православная Церковь в Польше и ее автокефалия. – Буэнос Айрес: Наша Страна, 1959. – С. 114-115.

ниці, проте за умови виходу архієпископа Серафима з підпорядкування Архієрейського синоду Російської Православної Церкви (РПЦ) за кордоном і проголошення Православної автокефальної Церкви у Німеччині⁵.

Збереження автокефального статусу ППЦ співпадало з інтересами окупаційної влади, яка ніяким чином не бажала зміцнення російського впливу в Православній церкві. 23 вересня 1940 р. генерал-губернатор Франк прийняв у Кракові митрополита Діонісія, якого супроводжували І. Огієнко, М. Малюжинський і В. Кубійович, й повідомив про його повернення до управління ППЦ⁶.

Під час окупації України нацистськими військами митрополит Діонісій підтримав відродження УАПЦ й у 1941 р. отримав дозвіл від патріарха Константинопольського на організацію церковного життя. Проте німецька адміністрація, яка мала власне бачення розвитку церкви на окупованій території⁷, не дозволила митрополиту перетнути кордон райхскомісаріату «Україна». 24 грудня 1941 р., після повторного звернення митрополита Діонісія до Константинопольського патріарха, єпископ Луцький Полікарп (Сікорський) був зведений ним в сан архієпископа й призначений адміністратором УАПЦ. Надалі окупаційна влада блокувала заходи митрополита Діонісія, спрямовані на підтримку автокефального руху на території України. Йому перешкодили скликати у Варшаві Собор єпископів Східних земель. У липні 1942 р. окупаційна влада не прийняла його план організації церковного управління в Україні, який передбачав збереження канонічного зв'язку єпархій зі східними патріархами й, таким чином, гальмував поглиблення розколу між Автокефальною і Автономною церквами в Україні⁸.

На події в Україні Патріарший Місцеблюститель РПЦ митрополит Сергій відгукнувся різкою заявою, в якій засудив дії прихильників автокефалії й заборонив служіння архієпископа Полікарпа. Натомість РПЦ

⁵ Святич А. К. Православная Церковь в Польше и ее автокефалия. – Буэнос Айрес: Наша Страна, 1959. – С. 116.

⁶ Там само. – С. 117.

⁷ Детальніше про політику окупаційної влади щодо Православної Церкви див.: Бистрицька Е. Православна Церква в Україні у період німецько-фашистської окупації // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2000. – Вип. 10. – С. 133-139.

⁸ Див.: Бистрицька Е., Н. Діброва. Становлення церковної організації Автокефальної і Автономної церков в умовах німецько-фашистської окупації // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2001. – Вип. 12. – С. 107.

підтримала проголошену в серпні 1941 р. в Почаївській лаврі Автономну Українську Церкву, яку очолив митрополит Олексій (Громадський).

Отримати визнання автокефалії ППЦ намагався також польський уряд в еміграції, спрямувавши запит до митрополита Сергія у січні 1942 р. Відповідь митрополита мала наступний зміст:

«Митрополит Сергій у листі від 29 березня 1942 р. на ім'я польського посла в Куйбишеві повідомив, що з огляду на те, що більшість віруючих колишньої Польської православної церкви є жителями західних областей України і Білорусії, які у 1939 р. возз'єдналися з Радянським Союзом, автокефалію Польської церкви можна вважати фактично скасованою. Щодо православних віруючих, які проживають власне у Польщі, то питання про їх автокефалію – справа майбутнього»⁹.

Таким чином, для радянського керівництва діяльність митрополита Діонісія була пов'язана з «українським націоналізмом», сепаратизмом й мала антирадянське спрямування; у російському церковному середовищі він вважався розкольником. Що стосується ППЦ, то її автокефальний статус на тлі польсько-радянського протистояння міжвоєнного періоду мав політичне забарвлення. «Збирання земель», а насправді поширення геополітичного впливу Москви у країнах Східній Європі та інших частинах світу, співпадало з бажанням російського церковного керівництва розширити канонічні межі МП.

Митрополит Діонісій і ППЦ у геополітичних планах Кремля

На зламі Другої світової війни, коли союзники домовлялися про повоєнний устрій світу, кремлівське керівництво звернуло увагу на міжнародні зв'язки РПЦ. З Московським патріархатом пов'язувалися глобальні плани його перетворення на центр Вселенського православ'я, щось на зразок «Московського Ватикану». Релігійний чинник повинен був відіграти важливу роль у боротьбі за утвердження радянського впливу в країнах Європи. РПЦ одразу була поставлена під контроль держави, який здійснювала спеціально створена у 1943 р. Рада у справах Російської православної церкви, очолювана полковни-

⁹ ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 17. – Л. 50-51.

ком держбезпеки Г. Карповим. Як засвідчують документи Державного архіву Російської Федерації, найбільш важливі події міжнародної діяльності МП Г. Карпов узгоджував особисто з Й. Сталіним. Копії звітів, доповідних залежно від їх значення надсилалися В. Молотову, а з 1946 р. – К. Ворошилову і Л. Берія. Жодних самостійних рішень патріарх Московський прийняти не міг.

Починаючи з 1943 р. Рада у справах РПЦ розробила й провела комплекс заходів з консолідації православних церков країн Східної Європи навколо МП: Болгарської, Румунської, Албанської, Сербської. Юрисдикцію МП визнали Естонська і Чехословацька православні церкви¹⁰. Стосунки між РПЦ і ППЦ були ускладнені автокефальним статусом останньої, який МП не визнавав.

За відсутності глави ППЦ митрополита Діонісія та інших єпископів, які покинули свої єпархії після відходу нацистських військ у червні 1944 р., у діалог з РПЦ вступив єпископ Холмсько-Підляський Тимофій (Шреттер Григорій Іванович). Навесні 1945 р. він звернувся до екзарха України єпископа Київського і Галицького Іоана з проханням прийняти його єпархію в юрисдикцію МП. У Раді в справах РПЦ ініціативу єпископа Тимофія оцінили позитивно, вважаючи, що вона *«може стати передумовою до проведення заходів у цьому напрямку»*¹¹.

В іншому документі від 7 травня 1945 р. повідомлялося, що єпископ Тимофій відвідав радянське посольство у Варшаві й висловив побажання встановити зв'язок з патріархом Алексієм з метою *«ліквідації Польської автокефальної православної церкви і приєднання її до Російської православної церкви»*¹². За його словами, це рішення підтримали всі три православні єпархії – Варшавська, Холмсько-Підляська і Краківсько-Лемківська. Питання щодо майбутнього предстоятеля Польської православної церкви, на думку єпископа, повинен розглянути патріарх Алексій¹³.

Особа єпископа Тимофія, як майбутнього очільника ППЦ, викликала застереження з боку посла В. Лебедева, який вказував, що єпископ за часів II Речі Посполитої *«був креатурою попереднього поль-*

¹⁰ Бистрицька Е. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією і СРСР (1878-1964 рр.). – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – С. 313-316.

¹¹ ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 17. – Л. 51.

¹² Там само. – Л. 57.

¹³ Там само. – Л. 58.

ського уряду, і православні російські священники в Польщі ставились до нього з недовірою, бачачи в ньому полонізатора православної церкви»¹⁴. З огляду на сумнівне минуле єпископа посол рекомендував «Тимофія до керівництва цією церквою не допускати»¹⁵.

Інформація про особистісні характеристики єпископа Тимофія, яка надходила в радянське посольство, як правило негативного характеру, лише зміцнювала переконання про непридатність цієї фігури для керівництва ППЦ. Проте за відсутності інших кандидатур у Москві не заперечували проти контактів між патріархом Алексієм і єпископом Тимофієм. У примітках цитованого нами документа зазначено, що зустріч ієрархів запланована на 20 травня 1945 р. і Рада у справах РПЦ звернулася до Наркомату закордонних справ сприяти поїздки єпископа Тимофія до СРСР¹⁶.

Капітуляція Німеччини й повернення у Варшаву митрополита Діонісія автоматично позбавило єпископа Тимофія повноважень глави церкви. Відтепер стосунки між ППЦ і РПЦ намагався з'ясувати митрополит Діонісій. Між ним і патріархом Алексієм відбувся обмін телеграмами. Також митрополит через посольство СРСР у Варшаві передав лист для патріарха, у якому просив особистої зустрічі з ним у Москві. Одночасно повідомляв про намір відвідати патріарха Калістрата в Грузії¹⁷. На відміну від єпископа Тимофія, митрополит Діонісій прагнув не ліквідації автокефалії, а її збереження.

Бурхлива діяльність очільника ППЦ викликала негативну реакцію з боку посольства СРСР у Варшаві. У своїх звітах посол В. Лебедев інформував про діяльність митрополита у міжвоєнній Польщі та його зв'язки на підтримку УАПЦ періоду нацистської окупації. Підкреслювалось, що за його «активної і злочинної підтримки» польська влада з 1918 р. «користувалася православною церквою, не зупиняючись перед фізичним знищенням тих єпископів і священників, які намагалися зберегти російські національні риси цієї церкви»¹⁸. Відтак зверталася увага на незалежний характер його спілкування з патріар-

¹⁴ ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 17. – Л. 58.

¹⁵ Там само. – Л. 58.

¹⁶ Там само. – Л. 58.

¹⁷ Там само. – Л. 88.

¹⁸ Там само. – Л. 88.

хом Алексієм, у листах до якого митрополит Діонісій називав ППЦ молодшою «сестрою-Церквою»¹⁹.

26 січня 1946 р. патріарх Алексій запропонував митрополиту Діонісію відмовитися від автокефалії ППЦ, яка на його переконання, була встановлена незаконно²⁰.

Таким чином, у питанні підпорядкування ППЦ Московському патріархату митрополит Діонісій займав альтернативну позицію, вважаючи за необхідне зберегти автокефальний статус очолюваної ним церкви. В умовах підготовки до скасування дії Константинопольського Томосу 1924 р. і підпорядкування ППЦ Московському патріархату діяльність митрополита Діонісія лише створювала зайві конфліктні ситуації, що утруднювали вирішення цього питання.

Плани усунення митрополита Діонісія від керівництва ППЦ

Посол СРСР у Польщі В. Лебедев однозначно вважав, що «Діонісій не є фігурою, на яку можна було би опертися за умов встановлення відносин між нашою православною церквою і Польською»²¹. Він пропонував *«польським друзям все ж порадити... Діонісія арештувати і позбавити його прерогатив глави Польської церкви, розвінчавши як німецького агента»*²².

Співробітники радянського посольства в Польщі і керівництво IV Європейського відділу Міністерства закордонних справ (МЗС) СРСР проблему підпорядкування ППЦ Московському патріархату пов'язували з особою митрополита Діонісія. З огляду на його позицію щодо необхідності збереження автокефального статусу ППЦ у МЗС СРСР настійно рекомендували відомству Г. Карпова звернути увагу на жваве листування між патріархом Алексієм і митрополитом Діонісієм, яке вважали недоцільним, рівно як і приїзд останнього до Москви, а також підтримували ув'язнення митрополита.

Рада у справах РПЦ мала дещо іншу точку зору на шляхи реалізації плану з підпорядкування ППЦ Московському патріархату, яка була доведена до відома завідувача IV Європейського відділу МЗС СРСР

¹⁹ ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 17. – Л. 89-90.

²⁰ ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 149. – Л. 110.

²¹ ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 17. – Л. 90; ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 129. – Л. 262.

²² Там само. – Л. 88.

7 червня 1946 р. На відміну від дипломатів, Г. Карпов «профашистське минуле Діонісія і Тимофія» не трактував однозначно і вважав політично недоцільним влаштовувати суд над митрополитом Діонісієм, оскільки до відповідальності необхідно притягнути й єпископа Тимофія. Навпаки, він пропонував використати компромат з метою «примусити їх підготувати питання до якнайшвидшого приєднання Польської церкви до Московського патріархату і з власної ініціативи (виділення наше – Е. Б.) поставити це питання перед Московським патріархатом»²³.

Польський уряд не пов'язував між собою долю митрополита і збереження автокефального статусу ППЦ. Аргументуючи політичними причинами непорушність автокефалії ППЦ на зустрічі з Г. Карповим і І. Полянським у Москві 13 листопада 1946 р., Г. Свентковський²⁴ при цьому заявив, що «польський уряд передбачає притягнути до відповідальності митрополита Діонісія за зв'язок з німецько-фашистськими окупантами і за його боротьбу проти СРСР»²⁵. Очевидно, що в польському уряді вважали арешт митрополита головним чинником подолання напруги у відносинах між ППЦ і РПЦ. Одночасно Г. Свентковський заявив про бажання польського уряду,

*«щоб Московський патріарх після арешту Діонісія зняв з Польської православної церкви заборону, відновив з нею канонічні зв'язки і визнав її право на автокефальність, а потім виділив зі свого складу єпископа і поставив би його на чолі Польської православної церкви»*²⁶.

19 січня 1947 р. у Польщі пройшли сеймові вибори. Влада залишилася в руках Польської робітничої партії (ППР), яка в умовах розгортання «холодної війни» вжила низку радикальних заходів для придушення опозиційних сил. У церковному секторі була розгорнута кампанія боротьби з Ватиканом. Врегулювання питання навколо ППЦ також вимагало конкретних кроків з боку польського уряду. Своє бачення вирішення конфлікту між ППЦ і МП Г. Свентковський

²³ ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 129. – Л. 286.

²⁴ Міністр юстиції в польському уряді, фахівець з церковного права, з яким консультувалися співробітники радянського посольства у Варшаві. Міністр юстиції неодноразово виїжджав до Москви, де мав зустрічі з Г. Карповим та І. Полянським.

²⁵ ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 149. – Л. 138.

²⁶ Там само. – Л. 138.

виклав у доповідній записці на ім'я колишнього прем'єр-міністра Польщі Е. Осубки-Моравського. Він проаналізував фактичне й правове становище ППЦ, обґрунтував необхідність збереження автокефального статусу церкви й запропонував шляхи подолання кризи²⁷. Г. Свентковський звернув увагу, що врегулювання правового статусу Православних Церков у країнах Східної Європи є важливим чинником зміцнення двосторонніх відносин з СРСР й послався на досвід Чехословаччини. Проте, на його думку, в уряді Національної єдності відсутня *«активна, конструктивна і планова політика у сфері віросповідань»*. Її наслідком стала поява деяких негативних тенденцій. Автор довідки відзначив поглиблення конфліктів серед православних громад. Частина духовенства, зокрема у Білостокському воєводстві, ігноруючи митрополита Діонісія, підпорядковувалась Мінському архієпископу. Розколу в церкві сприяла статусна невизначеність ППЦ, що суперечило національним інтересам. Підкреслюючи лояльне ставлення православного населення до *«Народної Польщі»*, Г. Свентковський не виключав, що за відсутності *«гармонійного співробітництва з урядом»* ППЦ за певних обставин може бути використана ворожими *«пронімецькими колами»*. Відтак помиляковим він вважав рішення відмовити ППЦ у проханні відновити курс вивчення православної теології у Варшавському університеті на тлі відкриття факультетів римо-католицької і євангельської теологій; звернув увагу на відсутність православних священників у польському війську на противагу діючому капеланству католиків і протестантів. Прогнозуючи, що навіть за умов зменшення кількості православних у Польщі внаслідок репатріації, ППЦ збереже свої позиції в країні, й на глибоке переконання урядовця, *«Польська Православна церква повинна відіграти позитивну роль у польській державі»*²⁸.

Питання незалежності Польщі і автокефальний статус ППЦ Г. Свентковський у документі обґрунтовував як тотожні. *«Піддавати сумніву автокефальність є тим самим, що піддавати сумніву незалежність, чого бути не може»*, – писав він²⁹. Таким чином, статусність ППЦ була переведена у політичну площину, що вимагало участі урядових сил у вирішенні цього питання.

²⁷ ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 17. – Л. 133-142.

²⁸ Там само. – Л. 137 – 139.

²⁹ Там само. – Л. 141.

Корінь проблеми міністр юстиції вбачав в ігноруванні довоєнним урядом позиції РПЦ, яка не погодилась з рішенням Константинопольського патріарха про надання Православній Церкві у Польщі автокефалії. Відтепер належало відновити діалог ППЦ з Московським патріархатом під кураторством уряду. Оскільки Г. Свентковський вважав митрополита Діонісія головною перешкодою врегулювання міжцерковного конфлікту, то запропонував єпископа Тимофія як представника ППЦ для узгодження позицій з РПЦ. План міністра передбачав обговорення двох питань – визнання автокефального статусу ППЦ з боку Московського патріархату і узгодження кадрових переміщень у ППЦ. Вирішення зазначених питань уможливило скликання Всепольського собору ППЦ за участю делегації уряду та делегації від РПЦ з метою обрання нового очільника церкви і статуту ППЦ. Завершальним пунктом плану Г. Свентковського було затвердження польським урядом рішень собору, що надавало їм юридичної сили³⁰.

У березні 1947 р. своє бачення нормалізації відносин між ППЦ і РПЦ Г. Свентковський виклав раднику радянського посольства у Варшаві В. Яковлеву. Не акцентуючи увагу на збереженні автокефалії ППЦ, Г. Свентковський звів розмову до особи митрополита Діонісія. Він висловив переконання, що перебування митрополита Діонісія на чолі ППЦ дискредитує православну спільноту в очах поляків з огляду на його «злочинну поведінку в період окупації». Для зміни очільника ППЦ міністр юстиції вважав доречним провести ряд взаємопов'язаних послідовних заходів: ініціювати звернення від імені православної громадськості Польщі до уряду з вимогою відсторонити митрополита Діонісія від керівництва Церквою, як колабораціоніста і ворога Радянського Союзу; представнику уряду викликати митрополита Діонісія, залякати його судом за співпрацю з окупантами, вказати на незаконність його обрання главою ППЦ й запропонувати усамітнитись у монастирі³¹; з представників Церкви і православної громадськості створити тимчасовий орган управління ППЦ, який ініціює делегацію до Московського патріархату з метою обговорення долі Православної Церкви і призначення нового глави Церкви³².

³⁰ ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 17. – Л. 142.

³¹ Напроти цього тексту на полях документу зроблено запис від руки, ймовірно Г. Карповим: «Патріарх згоден. 3/IV.»

³² ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 17. – Л. 131-132.

Листом від 31 березня 1947 р. МЗС СРСР повідомило Раду у справах РПЦ про зміст розмови між радником радянського посольства у Варшаві і Г. Свентковським³³. Наполегливість міністра юстиції активізувала діяльність відомства Г. Карпова. 17 квітня 1947 р. ним був підписаний лист на ім'я Голови Ради Міністрів СРСР К. Ворошилова, в якому повідомлялося про план польського уряду з врегулювання відносин між ППЦ і РПЦ, а також позицію патріарха Алексія щодо цього питання. Останній вважав доцільним визнати автокефальний статус ППЦ й розпочати обговорення проблем облаштування Церкви з її делегатами³⁴.

Рада у справах РПЦ підтримувала прискорене вирішення означеного кола питань й отримала підтримку Ради Міністрів СРСР³⁵.

Незабаром виявилось, що план з врегулювання становища ППЦ мав також член ЦК ППР віце-міністр міністерства громадської адміністрації Польщі В. Вольський, до службової компетенції якого й належали віросповідні питання. Його пропозиції дещо різнилися від запропонованого Г. Свентковським. Головним чином йшлося про долю митрополита Діонісія, якого, на думку віце-міністра, слід було посадити під домашній арешт, а після суду над ним посадити в тюрму. Щодо нового глави ППЦ, то за відсутності прийнятної кандидатури в самій церкві В. Вольський пропонував запросити єпископа з Югославії. З цього питання він навіть увійшов у контакт з югославським посольством у Варшаві³⁶.

План В. Вольського підтримав посол СРСР у Польщі В. Лебедев і вважав, що митрополита Діонісія необхідно «судити як злочинця». Видається дивним, що у травні 1947 р. посол у питанні статусності ППЦ продовжував підтримувати її об'єднання з МП. З огляду на відсутність одностайної підтримки скасування автокефалії з боку польського уряду, він навіть пропонував «провести возз'єднання шляхом якихось перехідних заходів, у всякому разі зробити це без лишнього шуму»³⁷.

Повідомлення завідувача IV Європейським відділом МЗС СРСР про появу нового плану і позицію щодо ППЦ посла В. Лебедева викликали миттєву реакцію Г. Карпова. Вже наступного дня, 21 травня

³³ ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 17. – Л. 131-132.

³⁴ ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 149. – Л. 238.

³⁵ ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 17. – Л. 157.

³⁶ Там само. – Л. 158-159.

³⁷ Там само. – Л. 159-160.

1947 р. голова Ради з питань РПЦ у листі наголосив, що питання возз'єднання ППЦ і РПЦ з огляду на позицію польського уряду, донесену Г. Свентковським, було знято в листопаді 1946 р. У питанні нового очільника ППЦ він підтримав кандидатуру від МП й не був прихильником жорсткого покарання митрополита Діонісія:

«Це питання, на думку Ради, повинно вирішуватись польським урядом, але арешт Діонісія і суд над ним, мабуть, викличуть широкі і негативні відгуки, тим більше, що по лінії православних церков – це перший арешт»³⁸.

Офіційна відповідь Г. Свентковському і В. Вольському Радою у справах РПЦ була підготовлена наприкінці липня 1947 р. й доводилась до відома керівництва МЗС СРСР, очевидно, що з метою координації дій у церковному секторі Польщі. Лист мав інформаційно-рекомендаційний характер, який приймав до уваги плани польських високопосадовців, а насправді визначав послідовність дій і роль кожної сторони у розв'язанні проблеми. Г. Карповим пропонувалось наступне: 1. Польська православна делегація, прийнята патріархом Алексієм, звернеться з проханням відмінити рішення Синоду РПЦ на заборону ППЦ. Цей пункт був узгоджений з патріархом, який уже не наполягав на об'єднанні церков і погоджувався на визнання автокефалії ППЦ. 2. Після звернення православної громадськості Польщі до польського уряду з вимогою відсторонити від управління церквою митрополита Діонісія *«як особи, яка співпрацювала з німцями»*, уряд прийме це рішення й створить тимчасовий орган управління ППЦ. Останній направить делегацію до МП для обговорення питань подальшої життєдіяльності ППЦ. 3. Уникати арешту і суду над митрополитам Діонісієм, що могло викликати негативний резонанс у церковних колах. *«... було би правильним представнику польського уряду викликати Діонісія і запропонувати йому усамітнитись у монастирі»³⁹.*

У відповідності з цим планом, польський уряд в особі В. Вольського запропонував митрополиту Діонісію скласти з себе повноваження. Категоричну незгоду митрополита залишити керівництво церквою у МЗС пояснили впливом англійців, з якими ієрарх підтриму-

³⁸ ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 17. – Л. 164.

³⁹ Там само. – Л. 170-171.

вав зв'язки⁴⁰. Наприкінці лютого 1948 р., після проведених обшуку і допиту, на митрополита був накладений домашній арешт, який ніяким чином не вплинув на його рішення⁴¹.

Напередодні проведення Наради глав Православних Церков з нагоди святкування 500-ліття автокефалії РПЦ

Оскільки на 27 червня – 11 липня 1948 р. у Москві планували проведення наради глав Православних Церков і участь польської православної делегації була важливою для підтримки позиції Московського патріархату, невизначеність з ППЦ стала предметом занепокоєння Ради у справах РПЦ. Для врегулювання ситуації у відомстві Г. Карпова запропонували компромісний варіант: залишити митрополита Діонісія главою Церкви (за згодою польського уряду) за умови, що патріарх Алексій отримає від нього листа, у якому очільник ППЦ пояснить історію отримання автокефалії від Константинопольського патріарха вимушеними обставинами й звернеться до Московського патріарха з проханням зняти заборону на Церкву і визнати її автокефалію. Окремо в документі зазначено, що позитивне вирішення цього питання «зобов'язує митрополита Діонісія... до підтримки лінії Московського патріарха на московській нараді глав автокефальних церков світу»⁴².

Проте у Польщі пішли іншим шляхом. Слідчими органами було зібрано достатньо матеріалу про

«співробітництво Діонісія з німецькими окупантами, про його намагання створити єдину православну церкву на окупованій території з центром у Києві, про призначення ним без узгодження з польським урядом у Варшаві священників в армію Андерса і т.п.»⁴³.

За результатами слідства, польський уряд на підставі декрету «Про ставлення держави до Польської автокефальної православної церкви» (1938 р.) рішенням від 6 квітня 1948 р. відсторонив митрополита Діонісія від керівництва ППЦ, як такого, що своїми діями порушив

⁴⁰ ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 421. – Л. 5.

⁴¹ Там само. – Л. 4.

⁴² Там само. – Л. 4-4 об.

⁴³ Там само. – Л. 5.

присягу президенту. Одночасно було призначено Тимчасову раду з управління Православною церквою у складі 7 осіб, серед яких був єпископ Тимофій. Беручи до уваги рекомендації Г. Карпова, у польському уряді не планували проведення суду над митрополитом. Місцем його ізоляції був обраний монастир в Яблочині.

Проведені польським урядом заходи створили необхідні умови для вирішення міжцерковного конфлікту. У Москві поспішали. На Всеправославній нараді ППЦ необхідно було представити як рівноправного учасника й союзника Московського патріархату. Політична складова наради, спрямована на засудження міжнародної діяльності Святого Престолу, а також претензії МП на вселенскість мали негативний резонанс як в церковних колах, так і світової спільноти загалом. У міжнародній пресі з'явилися публікації про тісний зв'язок РПЦ з радянською державою, а східні патріархи відмовились від особистої присутності на московській нараді липня 1948 р.⁴⁴.

Рада у справах РПЦ форсувала події, пов'язані зі статусністю ППЦ. У середині квітня Г. Карпов звернувся в МЗС СРСР з проханням «забезпечити якнайшвидше» через посольство у Варшаві звернення Тимчасової ради ППЦ до Московського патріархату про прийом польської церковної делегації. Зустріч матиме наслідком, звертав увагу Г. Карпов, «визнання автокефалії, що необхідно зробити обов'язково до наради, оскільки цим буде забезпечено присутність на нараді самостійної національної церкви, у чому ми зацікавлені (маючи на увазі голосування)»⁴⁵.

Таким чином, питання канонічного статусу ППЦ Радою у справах РПЦ було вирішено. Залишалось провести формальні домовленості між ієрархами двох церков. Відомство Г. Карпова прагнуло до абсолютної контрольованості ситуації з ППЦ. 8 травня 1948 р. на його вимогу МЗС СРСР надіслало інформацію про склад польської церковної делегації з короткою характеристикою на кожного її члена⁴⁶.

19 червня 1948 р. польська православна делегація, очолювана єпископом Тимофієм, прибула до Москви й 21 червня була прийнята патрі-

⁴⁴ Бистрицька Е. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією і СРСР (1878-1964 рр.). – С. 354-355.

⁴⁵ ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 421. – Л. 8.

⁴⁶ ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 621. – Л. 16-19.

архом Алексієм⁴⁷. Текст звернення вказував, що до «Матері Російської Церкви» звернулася Польська автономна церква, яка визнала неканонічність Томосу Константинопольського патріархату від 13 листопада 1924 р. (№ 4588) й просила РПЦ про надання їй автокефального статусу⁴⁸. А наступного дня, 22 червня, відбулося засідання Синоду РПЦ, на якому було прийнято постанову про самостійність ППЦ:

«1. Беручи до уваги відмову Польської церкви від її неканонічної автокефалії, Святійший Патріарх і Священний Синод нині ж відновлюють з нею канонічне молитовне спілкування й надають їй право на повне самостійне управління. 2. Після затвердження Собором єпископів Православної Російської Церкви автокефалії Польської Церкви, Польська Церква обирає Главу своєї Церкви. До цього часу Польська Церква отримує устрій, згідно з канонами для автокефалії»⁴⁹.

З метою зміцнення кадрового складу ППЦ 25 червня члена делегації протоієрея Михаїла (Кедрова) було зведено в сан єпископа Вроцлавського⁵⁰.

У цьому діалозі двох церков особа митрополита Діонісія, який наполягав на канонічності Константинопольського Томосу 1924 р., була зайвою. ППЦ офіційно відмежувалася від митрополита й повідомила членів Синоду РПЦ про припинення з ним та його послідовниками молитовного і літургійного спілкування, згадування його імені як Предстоятеля. Таким чином, 25-літній конфлікт між РПЦ і ППЦ формально був вичерпаний навіть без участі Константинопольського патріарха. Московський патріархат встановив свій вплив над ППЦ.

На нараді глав Православних Церков 8-11 липня 1948 р. у Москві серед восьми інших була представлена автокефальна ППЦ. Польська делегація проголосувала за всі постанови, запропоновані Московським патріархатом, і підтримала програму боротьби з Ватиканом та протистояння екуменічному руху.

⁴⁷ Журнал Московской патриархии. – 1948. – № 7 (июль). – С. 16.

⁴⁸ Ведерников. А. Внутреннее дело Польской Православной Церкви // Журнал Московской патриархии. – 1950. – № 8 (август). – С. 43.

⁴⁹ Акт о воссоединении Польской Православной Церкви с Русской Православной Церковью и о даровании ей автокефалии // Журнал Московской патриархии. – 1950. – № 8 (август). – С. 44.

⁵⁰ Журнал Московской патриархии. – 1948. – № 7 (июль). – С. 17.

Таким чином, проблема канонічного статусу ППЦ у повоєнний час мала яскраво виражений політичний характер. У скасуванні дії Константинопольського Томосу 1924 р. були зацікавлені усі сторони, які брали у цьому участь: Рада у справах РПЦ, Московський патріархат і уряд Польщі. Функції мозкового центру і координатора процесу унормування канонічних зв'язків між РПЦ і ППЦ виконувала Рада у справах РПЦ. Одне з головних завдань Ради полягало у використанні міжнародних зв'язків МП для забезпечення ретрансляції радянської системи цінностей у країни «народної демократії», зокрема й Польщу, церковними каналами. З цієї метою формувався комплекс заходів для створення лояльної Московському патріархату Польської Православної Церкви. Відомством Г. Карпова, яке працювало у взаємодії з МЗС СРСР, враховувалися соціально-політичні й церковно-релігійні обставини життя Польщі, відповідно первинний план об'єднання РПЦ і ППЦ зазнав змін. ППЦ зберегла автокефальний статус, проте за умови анулювання Константинопольського Томосу. Відтак був встановлений контроль МП над ППЦ. Лояльність ППЦ гарантували кадрові зміни, зокрема відсторонення від управління митрополита Діонісія і призначення проросійських симпатиків. З церковно-канонічної точки зору отримання автокефалії від «Церкви-Матері», якою вважала себе РПЦ, сприяло зміцненню авторитету МП. Томос 1924 р., який визнавав неканонічність акту підпорядкування Київської митрополії Московському патріархату у 1686 р., втратив чинність.

Польський уряд, у якому більшість належала прокомуністичним партіям, запроваджував соціалістичну модель управління, що викликало гострий спротив партій, Костелу, населення загалом. На цьому тлі унормування діяльності ППЦ, яка об'єднувала національні меншини, було одним з важливих політичних завдань. Польська влада прагнула до створення підконтрольної церковної інституції. У цьому питанні прослідковується наступність політики «демократичної Польщі» щодо Православної Церкви з попередніми урядами.

Список джерел і літератури:

1. Акт о воссоединении Польской Православной Церкви с Русской Православной Церковью и о даровании ей автокефалии // Журнал Московской патриархии. – 1950. – № 8 (август).
2. Бистрицька Е. Православна Церква в Україні у період німецько-фашистської окупації // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2000. – Вип. 10. – С. 133 – 139.
3. Бистрицька Е., Н. Діброва. Становлення церковної організації Автокефальної і Автономної церков в умовах німецько-фашистської окупації // Наукові записки ТДПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2001. – Вип. 12. – С. 107.
4. Бистрицька Е. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією і СРСР (1878 – 1964 рр.): Монографія / Е. Бистрицька. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – 416 с.
5. Ведерников А. Внутреннее дело Польской Православной Церкви / А. Ведерников // Журнал Московской патриархии. – 1950. – № 8 (август). – С. 40 – 48.
6. Государственный архив Российской Федерации (далі – ГА РФ). – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 17. – Л. 46 – 51.
7. ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 17. – Л. 57 – 58.
8. ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 17. – Л. 88 – 90.
9. ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 17. – Л. 131 – 142.
10. ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 17. – Л. 157.
11. ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 17. – Л. 158 – 160.
12. ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 17. – Л. 161 – 164.
13. ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 17. – Л. 170 – 171.
14. ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 149. – Л. 95 – 118.
15. ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 149. – Л. 136 – 152.
16. ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 149. – Л. 236 – 238.
17. ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 129. – Л. 260 – 262;
18. ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 129. – Л. 286.
19. ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 421. – Л. 4 – 4 об.
20. ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 421. – Л. 5 – 7.
21. ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 421. – Л. 8 – 8 об.
22. ГА РФ. – Ф. 6991. – Оп. 1. – Д. 621. – Л. 16 – 19.
23. Журнал Московской патриархии. – 1948. – № 7 (июль).
24. Свитич А. К. Православная Церковь в Польше и ее автокефалия. – Буэнос Айрес: Наша Страна, 1959. – 231 с.